

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ДИТЯЧИХ ПРИРОДООХОРОННИХ ОБ'ЄДНАНЬ

У статті розглянуто теоретичні та прикладні аспекти процесу формування екологічного світогляду підлітків в умовах діяльності дитячої громадської організації «Екологічна варта». Обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості екологічного світогляду, розроблені в межах експериментального дослідження.

Ключові слова: екологічний світогляд, підлітки, дитячі громадські організації, освіта для збалансованого розвитку.

Глобальні виклики сучасності, процеси деградації довкілля висувають нові вимоги до системи освіти та зумовлюють потребу виховання ціннісного ставлення особистості до навколишнього світу. У цьому сенсі видається важливим дослідження процесу формування екологічного світогляду особистості підлітка в умовах неформальної діяльності, зокрема в діяльності дитячої громадської організації.

Проблеми формування світогляду особистості, екологічного світогляду досліджували філософи В. І. Шинкарук, П. В. Алексєєв, О. П. Воєводін, О. Г. Дробницький, М. С. Каган, В. П. Іванов, М. Ф. Тарасенко, А. Н. Кочергін, М. М. Кисельов, А. В. Толстоухов, С. В. Пустовіт.

Для нашого дослідження особливо важливими є філософські ідеї українського вченого В. Вернадського про розуміння природи як найвищої цінності. Розглядаючи Всесвіт як неподільну сукупність живого, біосфери та людства, В. Вернадський стверджував новий архетип сприйняття природи людиною. Ноосферологія Вернадського стала новим підходом до розуміння змін у ставленні людини до живого. Учений виступав з вимогами нового мислення, наголошуючи на відповідальності людини за свої вчинки перед природою.

Екологічний світогляд у працях академіка НАН К. Ситника та українського філософа М. Кисельова розглядається як система поглядів на реальний світ і місце в ньому людини, яка охоплює знання про природне та соціальне оточення, життєву орієнтацію, усталені переконання.

З огляду на таке визначення, важливим є поняття екологічної культури людини. Цей термін був запроваджений у 20-30-х роках ХХ століття у розробках американської школи «культ-

турної екології» і означав комплекс екологічних та культурних норм. Екологічна культура, за твердженням В. Крисаченка, є здатністю людини відчувати живе буття світу, приміряти і пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби й устрій природного довкілля [3, с. 14].

Однією з причин більшості локальних екологічних проблем та глобальної екологічної кризи є відсутність належної уваги до формування екологічного світогляду у виховних та освітніх програмах основної школи, низький рівень екологічної культури та свідомості учнів.

Екологічне навчання, екологічне виховання — ті процеси, під час яких формується людина із новим, не споживацьким ставленням до природи та її ресурсів, поведінка якої є екологічно відповідальною та ґрунтується на принципах збалансованого розвитку. Не втратили актуальності і сьогодні висловлювання видатного українського педагога В. Сухомлинського про потребу систематичного збереження і примноження учнями природних багатств, що має стати провідним для процесу формування екологічного світогляду. Слід прагнути, «щоб усе життя вихованців було сповнене творінням у світі природи. Ми не уявляємо собі повноцінного виховання без того, щоб кожний наш вихованець за роки навчання в школі не перетворив кілька десятків квадратних метрів мертвої глини, мертвого пустиря на родючу землю» [6, с. 549].

Суспільство, на думку українського вченого і педагога-природоохоронця В. Вербицького, має усвідомлювати необхідність виходу із кризових ситуацій в системі «людина — суспільство — природа» та докласти зусиль для активізації інтелектуального, морального, духовного, естетичного потенціалу особистості, задоволення її потреби в гармонії взаємозв'язків зі світом природи на основі вищих духовних цінностей [1, с. 35-47]. У цьому сенсі доцільно говорити про формування екологічної компетентності особистості. Основні підходи до формування екологічної компетентності, сутність та структуру цього поняття, принципи формування визначено у працях Н. Пустовіт, О. Колонькової, О. Пруцакової, В. Маршицької, Л. Руденко, Л. Титаренко, С. Шмалей, С. Совгіри, А. Івашури, О. Винник.

Так, у науково-педагогічних дослідженнях Н. Пустовіт значна увага приділена компетентнісному підходу, який є провідним у формуванні екологічного світогляду. Поняття екологічної компетентності науковець визначає як «...здатність особистості вирішувати життєві ситуації, пов'язані

з безпосередньою чи опосередкованою взаємодією з природою, навколишнім середовищем». Також поняття конкретизовано у контексті концепції збалансованого розвитку як «здатність особистості відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам збалансованого розвитку» [5, с. 20].

З огляду на вищеозначене, визначаємо ключове поняття «екологічний світогляд» як форму самосвідомості, самовизначення людини в світі, яка основана на екологічній компетентності, усвідомленні життєвої необхідності взаємоузгоджувати власні потреби з потребою збереження природного середовища та дбайливого поводження із природними ресурсами. Екологічний світогляд є формою духовно-практичного освоєння світу людиною, яка передбачає органічну єдність змістовного погляду на світ, науково обґрунтованих переконань щодо законів розвитку природи та суспільства, укладу життя, системи суспільно-політичних відносин, що визначають активну природобезпечну та природоохоронну життєву позицію особистості.

Складниками екологічного світогляду є: екологічні знання, екологічна етика, екологічна культура, екологічне мислення, активна екологічна позиція, уміння та навички природоохоронної діяльності, екологоцентричні погляди та переконання, цінності та ідеали [7, с. 205].

На базі осередків Всеукраїнської дитячої спілки «Екологічна варта» було проведено експеримент з дослідження сформованості екологічного світогляду підлітків-членів спілки, який охопив 295 учасників: 190 дівчат та 105 хлопців. Віковий склад досліджуваних розподілився так: 13-14 років — 154 (100 дівчат та 54 хлопці); 15-16 років — 141 (90 дівчат та 51 хлопців).

Відповідно до процесу формування екологічного світогляду, його компонентами було визначено когнітивний, мотиваційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний. Критеріями та показниками сформованості екологічного світогляду нами виокремлено: *пізнавальний* (наявність стійких та глибоких екологічних знань як побуджувачів соціальної поведінки зростаючої особистості; оптимальне засвоєння важливих понять, законів природи для розуміння сутності процесів розвитку природи та суспільства, уміння давати оцінку явищам та приймати рішення на користь довкілля; рефлексія суспільного екологічного досвіду та власної екологічної діяльності); *ціннісний* (наявність особистісної відповідальності пе-

ред собою та іншими за стан довкілля і природних ресурсів; емоційно-ціннісне переживання за стан довкілля, готовність та причетність до вирішення екологічних проблем); *діяльно-практичний* (розуміння необхідності власної участі у суспільній діяльності на користь довкілля та практична участь у ній; здатність підпорядковувати задоволення своїх потреб принципам збалансованого розвитку).

Виокремлення компонентів процесу формування екологічного світогляду, критеріїв та показників уможливило визначення необхідного діагностичного інструментарію для проведення дослідження. Зокрема, нами було розроблено авторську анкету «Формування екологічного світогляду підлітка». Запитання анкети мали на меті виявити стійкість і глибину екологічних знань як побуджувачів соціальної поведінки зростаючої особистості, світоглядні екологічні переконання, розуміння підлітками потреби власної участі у суспільній діяльності на користь довкілля, ступінь готовності та безпосередньої реалізації активної екологічної діяльності.

За результатами опитування виявлено, що більшість підлітків (80,5%) мають бажання набути нових знань для пошуку рішень в охороні довкілля, 10,2% вважають, що такі знання допоможуть їм зробити багато корисного для збереження природи. На питання «Охорона природи — це...» 52,3% респондентів відповіли, що це «дії, спрямовані на захист природного навколишнього середовища від забруднення, посиленої експлуатації й іншого шкідливого впливу життєдіяльності людини»; 20,4% — «заходи, спрямовані на захист довкілля, — правові, технологічні, природничо-наукові, економічні, громадсько-політичні»; для 5,2% підлітків охорона природи — це власна справа; для 10,2% — робота організації. Щодо визначення суб'єктів охорони довкілля встановлено: 78,6% учнів вважають, що ними мають бути «громадські організації», 16,3% охоронцями довкілля вважають себе. Це дає змогу зробити припущення про важливість екологічних знань як спонуки підлітків до соціальної поведінки в природоохоронній справі.

Нааявність особистісної відповідальності перед собою та іншими за стан довкілля та природних ресурсів була зафіксована у 78,3% респондентів. 64,2% підлітків виявляють емоційно-ціннісне переживання за стан довкілля, готовність та особисту причетність до вирішення екологічних проблем. Так, відповіді на запитання «Коли дізнаюся про екологічну проблему, я...» розподілились у такий спосіб: 10,2% — сильно

переживаю, 25,8% – відчуваю потребу поговорити про це з друзями, учителями; 64,2% – відчуваю в собі сили вплинути на проблему.

На запрошення до участі в екологічній акції 45,1% підлітків висловили бажання не тільки самим бути безпосередньо задіяними, а й запросити друзів. 73,4% підлітків були готові «взяти участь у роботі громадської організації, яка опікується довкіллям». 87,3% респондентів стверджують, що позитивний результат у природоохоронній справі залежить від згуртованих спільних дій. Чим більше прихильників охорони довкілля, тим кращим може стати стан природного середовища. Разом із тим 12,7% вважають, що результат не завжди є прогнозованим та не бачать позитивних зрушень від діяльності організації.

Аналіз теоретичного обґрунтування та результатів констатувального етапу експерименту підтвердив доцільність визначених рівнів сформованості екологічного світогляду підлітків: *початковий* рівень – передбачає наявність фрагментарних несистемних екологічних знань. У дітей цього рівня майже відсутня здатність застосовувати екологічні знання, немає потреби у взаємодії з довкіллям, не сформована мотивація до активних екологічної поведінки, дій на захист довкілля. Для *середнього* рівня характерними є усвідомлення необхідності використання знань, здатність до адекватної самооцінки власних дій стосовно довкілля, ціннісне ставлення до природи. Підлітки виявляють підкріплені знаннями мотивації до дії, але рідко застосовують їх на практиці. Представники *вище середнього* рівня сформованості екологічного світогляду мають здатність і досвід накопичувати та застосовувати знання, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей і непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям. Вони усвідомлюють особисту причетність до екологічних проблем та відповідальність за екологічні наслідки власної побутової діяльності, мають мотивацію до дії, але не завжди діють самостійно. Підлітки *високого* рівня сформованості екологічного світогляду володіють екологічними знаннями, які можна розглядати як результати пізнання екологічної дійсності, оперують основними поняттями у вигляді екологічних уявлень, суджень, теорій, концепцій, законів і закономірностей. Вони здатні відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам збалансованого розвитку, готові до відповідальної взаємодії з довкіллям, свої знання та мотивації реалізують у конкретних діях.

За результатами бесід із координаторами об'єднань та підлітками було виявлено, що екологічно спрямовані форми і методи виховної діяльності в дитячому об'єднанні є важливими для формування екологічного світогляду. Більшістю респондентів відзначено, що для досягнення позитивного виховного результату доцільно використовувати методи прямого впливу, а також опосередкованої та довготривалої дії. Осередки ВДС «Екологічна варта» використовують такі форми роботи, як тренінг, бесіда, практична акція, конкурс, семінар, конференція, слухання. Варто ширше застосовувати активні та інтерактивні форми і методи роботи, які забезпечують надання знань, виховання, практичну діяльність для закріплення умінь із реалізацією розвивального і розважального компонентів. Важливим є не проведення одноразових короткострокових заходів, а впровадження тривалих програм, під час яких формування екологічного світогляду є найбільш ефективним і системним.

Це актуалізує обґрунтування педагогічних умов формування екологічного світогляду в дитячому об'єднанні. Такими умовами визначено: змістово-технологічне забезпечення формування екологічного світогляду підлітків; самоорганізацію як утворюючий механізм для дитячого об'єднання; створення системи підготовки кадрів дорослих до роботи з підлітками у дитячому об'єднанні; підтримка дитячих соціальних ініціатив.

Підсумовуючи, зазначимо, що дитячі громадські об'єднання як унікальний інститут виховання мають значний потенціал соціального становлення дітей та молоді, водночас є невикористані резерви щодо формування екологічного світогляду в умовах цих об'єднань.

Література

1. Вербицький В. Проектна форма навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах та позашкільних закладах освіти психолого-натуралістичного напрямку. Проблеми та шляхи їх вирішення / В. Вербицький // Рідна школа. – 2007. – №3. – С. 35-47.
2. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 2001. – 376 с.
3. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
4. Особливості формування світоглядної позиції особистості в умовах дитячого об'єднання : монографія / О. В. Безпалько, О. В. Касьянова ; наук. ред. Т. К. Окушко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 260 с.

5. Пустовіт Н. Екологічна компетентність як мета освіти в інтересах збалансованого розвитку / Н. Пустовіт // Формування законодавчої та інституційної бази збалансованого розвитку. — К.: Аспект-Поліграф, 2010. — 32 с.
6. Сухомлинський В. О. Школа і природа / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: у 5 т. — К.: Рад. школа, 1979-1980. — Т. 5.
7. Сяська І. О. Сутнісні характеристики процесу формування екологічної свідомості особистості / І. О. Сяська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012. — Вип. 16, кн. 3. — С. 202-211.
8. Як сформувати світоглядну позицію особистості в дитячому об'єднанні: метод. посіб. / Пашенко О. В., Чиренко Н. В., Чорна К. І. [та ін.]; наук. ред. Т. К. Окушко. — Кіровоград: Імекс-ЛІТД. — 200 с.

В статтє рассмотрєны теоретическєе и прикладные аспекты процесса формирования экологического мировоззрения подростков в условиях деятельности детской общественной организации «Екологічна вартя». Обоснованы критерии и показатели, уровни сформированности экологического мировоззрения, разработанные в рамках экспериментального исследования.

Ключевые слова: экологическое мировоззрение, подростки, детские общественные организации, образование для устойчивого развития.

O. V. Pashchenko

The Formation of Teenagers' Environmental Worldview in Conditions of Environmental Children's Associations

The article deals with theoretical and applied aspects of the formation of environmental worldview of adolescents in children's organizations. Environmental worldview is determined to be a form of consciousness, a measure of self-determination and culture of modern human, which is based on the awareness of the vital need to preserve the natural environment and natural resources. It combines ecological knowledge, ecological culture and ecological activities. Forming environmental philosophy is not just providing knowledge about the environment and society, but establishing a system of beliefs.

The criteria and indicators of environmental worldview maturity are determined within an experiment conducted in the environmental children's association «Ekolohichna Varta». The results of the experiment (the ascertaining stage) are presented in the article. Pedagogical conditions that ensure the formation of environmental worldview of adolescence in the children's association have been developed: the content and technological provision of the formation of environmental awareness of adolescents; self-organization as a mechanism for creating a children's association; training adults to work with children in the organization; support of children's social initiatives.

Keywords: environmental worldview, teenagers, children's public associations, education for sustainable development.

References

1. Verbytskyi, V. (2007). Proektna forma navchannia i vykhovannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh ta pozashkilnykh zakladakh osvity psykholoho-naturalistychnoho napriamu. Problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Project education in secondary schools and out-of-school educational establishments of psychological and naturalistic direction. Problems and Solutions]. *Ridna shkola*, 3, 35-47.
2. Vepnadskyi, V.Y. (2001). Khimicheskoe stroieniie biosfery Zemli i ieie okpuzheniia [Chemical structure of the biological sphere of the Earth and its environment]. Moscow: Nauka.
3. Krysachenko, V.S. (1996). Ekolohichna kultura: teoriia i praktyka [Environmental Culture: Theory and Practice]. Kyiv: Zapovit.
4. Bezpalko, O.V., Kasianova [ta in.], O.V. & Okushko, T.K. (Eds.). (2013). Osoblyvosti formuvannia svitohliadnoi pozytsii osobystosti v umovakh dytiachoho obiednannia [Features of formation of the world-view position of the individual in terms of children's associations]. Kirovohrad: Imeks-LTD.
5. Pustovit, N. (2010). Ekolohichna kompetentnist yak meta osvity v interesakh zbalansovanoho rozvytku [Environmental competence as the goal of education for sustainable development]. In *Formuvannia zakonodavchoi ta instytut-siinoi bazy zbalansovanoho rozvytku*. — Kyiv: Aspekt-Polihraf.
6. Sukhomlynskyi, V.O. (1979-1980). Shkola i pryroda [School and Nature]. Kyiv: Rad. Shkola.
7. Siaska, I.O. (2012). Sutnisni kharakterystyky protsesu formuvannia ekolohichnoi svidomosti osobystosti [Essence characteristics of the process of formation of environment consciousness]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Issue 16, book 3* (pp. 202-211). Kamianets-Podilskyi: Zvoleiko D. H.
8. Chorna, K.I., Chyrenko, N.V., Pashchenko [ta in.], O.V. & Okushko, T.K. (Eds.). (2013). Yak sformuvaty svitohliadnu pozytsiiu osobystosti v dytiachomu obiednanni [How to form a world-view position of the individual in children's association]. Kirovohrad: Imeks-LTD.